

Милица Б. Мојсиловић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Докторске академске студије Српски језик и књижевност

**ПОТРАГА ЗА ЧИТАОЦЕМ НА ПЛАНУ
КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКЕ ДИЈАХРОНИЈЕ**
(Мирјана Бојанић Ђирковић, *Чишалац у науци о
књижевности: од антике до савремених теорија читања*,
Ниш: Филозофски факултет у Нишу 2020, 390 стр.)

Вишегодишње истраживање на пољу теорија читања спроведено у оквиру Центра за наратолошка истраживања Универзитета у Нишу дало је као резултат научну монографију *Чишалац у науци о књижевности* ауторке Мирјане Бојанић Ђирковић. Монографија је објављена 2020. године у издаваштву Филозофског факултета у Нишу. Како је наговештено поднасловом – *од антике до савремених теорија читања*, предмет ауторкиног научног истраживања јесте статус читаоца од најстаријих сачуваних књижевнотеоријских текстова, а затим и модификације тог статуса кроз историју све до данас.

Структурно монографија се заснива на осам поглавља: 1. *Концепти читаоца у књижевнотеоријској дијакронији* (13–27); 2. *Аспекти рецепције и статуса читаоца у античким поетичким системима* (27–45); 3. *Процес читања и концепти читалаца од феноменологије до теорије рецепције* (45–113); 4. *Ка теоријама читања као методолошкој оријентацији* (113–177); 5. *Критика читалачког одговора* (177–219); 6. *Посткласичне теорије читања* (219–289); 7. *Синтеза* (289–293) и 8. *Апликативност посткласичних концепата читалаца* (293–367). На крају монографије налазе се још и *Регистар појмова* (367–375), *Литература* (375–393) и белешка *О аутору* (393). Свако од наведених поглавља подељено је на већи број потпоглавља, чиме је постигнута прегледност и јасност рада.

У поглављу којим се монографија отвара и које има функцију увода – *Концепти читаоца у књижевнотеоријској дијакронији* – ауторка наводи кључна питања којима ће се у раду бавити: шта читалац чини са текстом у току читања и како текст утиче на читаоца, да ли је читање активан или пасиван процес, колики је домет читаоачеве слободе у процесу читања и најважније – ко је читалац? Поменути су и неки од теоретичара на чије ће се ставове ауторка ослањати у даљем раду (Волфганг Изер, Питер Рабинович, Џејмс Фелан, Џералд Принс), а затим су дати објашњени термини као што су: *типологија читалаца*, *видљиви читалац*,

¹ milica.mojilovic995@gmail.com

имплицитни читалац, идеална ауторска публика, виртуелни читалац. Циљ монографије јесте тежња да се допуне недостаци у систематизацији концепата читалаца који су примећени током детаљног истраживања и анализирања теорија читања. Стога, посебна пажња биће посвећена формалистичким методама у проучавању књижевности, концепту читаоца као суштинском обележју наративне комуникације и граници између класичних и савремених теорија читања.

Другим поглављем отпочиње сагледавање теорија читања на дијахронијском плану – од зачетака ове дисциплине у антици. На примерима из Платонових, Аристотелових, Хорацијевих и Псеудо-Лонгинових дела ауторка испитује статус и типологију оновремених рецепијената (слушаоца, гледаоца или читаоца). Користећи компаративну методу, Бојанић Ђирковић успева да предочи све разлике у поетичким тумачењима поменутих античких теоретичара. Полазну тачку представља Платоново разумевање процеса рецепције у коме је аутору поверена најважнија улога, а текст ниже вреднован у односу на изговорену реч. Међутим, ауторка истиче да се већ у Аристотеловим делима *О поезничкој уметности* и *Реторика* уочава виши ниво интересовања за читаоца, његов удео у књижевној комуникацији, али и сазнајни аспект. У Хорацијевој *Посланици Пизонима* наглашена је важност књижевног контекста како би дело било схваћено на прави начин. Псеудо-Лонгинова расправа *О узвишеном* разматра однос аутор-читалац и наводи услове које обе стране морају испунити: потребно је да аутор влада техником и стилем, а улога рецепијента огледа се како у способности за велике замисли и дубоко надахнуто осећање тако и за критички приступ.

Треће поглавље монографије тематизује заснивање и јачање концепта активног читаоца. Осмишљено је и композиционо организовано као кратак преглед најважнијих двадесетовековних теорија читања. Ауторка на почетку проговара о феноменолошком учењу Романа Ингардена, истичући појмове *сазнања, селекције, синтетицизма* и *објективисања* и *конкретизације*, значајне за његово схватање читаоца као ентитета који се одједном нашао у средишту пажње, уместо аутора текста. Као што је и наговестила у првом поглављу, ауторка је начинила осврт на руски формализам и методе које су у том периоду коришћене како би се фокус преусмерио на језичке поступке, а затим и на *информисано* читаоца, који је нужно упознат са књижевноисторијским периодима пре приступања одређеном тексту. Наредна потпоглавља посвећена су теоретичарима који су настављачи мисли о читаоцу којем се дело у потпуности отвара приликом процеса читања, дозвољавајући му да трага за свим његовим потенцијалним значењима. Дакле, осим интересовања за читаоца као рецепијента и тумача књижевног дела, подстакнуто је и интересовање за начине остваривања повезаности између читаоца и текста. Бојанић Ђирковић (2020: 68) наводи да је међу структуралистима највећи допринос теоријама читања дао Џонатан Калер, преусмеривши структурализам са науке на књижевност и са дела затвореног у себе – ка

читаоцу и процесу читања. Надаље су представљени и анализирани концепт, типологија и функција *енкодираног читаоца (наративера)*, који заузима важно место у теорији читања Џералда Принса. Објашњен је појам *фиктивног читаоца* Волфа Шмида. Педесетих година двадесетог века професори Роналд С. Крејн и Вејн Бут афирмишу реторичку теорију читања, која читаоца сматра кључним у процесу стварања значења текста, али не занемарује ни улогу аутора. Два најзначајнија циља истраживања ових теоретичара била су: 1) преиспитивање Аристотеловог метода интерпретације примењеног у драми, а који се односи на анализу ефекта катарзе и 2) процес наративне комуникације виђен као реверзибилна активност у којој се непрестано врши трансакција од аутора, преко текста, до читаоца и од читаоца, кроз текст, ка имплицитном аутору. Блиске овом становишту јесу и рецепционистичке теорије о читаоцу Ханса Роберта Јауса. Наиме, Јаус је сматрао да рецепција књижевног текста има дијалогски карактер, осветљен кроз питање уведено путем текста и кроз одговор који треба да пронађе читалац. Ауторка закључује да је Јаусов концепт рецепције установљен на читаочевом активном разумевању дела. Када је реч о теорији читања Карлхајнца Штирлеа, ауторка истиче његово виђење процеса читања као *израња улога*. У вези са овим теоретичарем, ауторка ближе указује на појам *наивног читања*, као основног облика рецепције фикцијских текстова. Последња два потпоглавља посвећена су теоретичарима Манфреду Науману и Харалду Вајнриху, чије је интересовање било највећим делом усмерено ка читаоцу, као оном ко својим учешћем у конституисању значења текста довршава процес књижевне комуникације. Ауторка наглашава да Вајнрихова типологија читалаца разликује осам типова и да је отворена за нове предлоге.

Четврто поглавље под насловом *Ка теоријама читања као методолошкој оријентацији* ауторка започиње сажетком претходно обрађених тема у монографији и закључака до којих се доспело аналитичко-синтетичким приступом. Како она наводи, постоји проблем у вези са успостављањем границе између класичних и савремених теорија читања. Ипак, на основу свега реченог у претходна три поглавља, Бојанић Ђирковић је успела да пронађе одговоре на питања постављена у уводу, па тако закључује да је теорија читања трајно актуелна дисциплина, од антике до посткласичних наратолошких истраживања. Потпоглавља су посвећена процвату *ере читаоца* у теорији књижевности, чему су највећи допринос дали текстови Ролана Барта *Смрти аутора* (1968) и *Задовољство у шекспиру* (1973). Према Барту, од читаочевог интереса зависиће рецепција текста. Читаочева улога огледа се у повезивању делова текста, из чега проистиче значење. Барт је разликовао два типа читања – линеарно, у ком се читалац не зауставља над празним местима у тексту и оно које наводи читаоца да „тражи чар у језику, а не у причи” (Бојанић Ђирковић 2020: 129). Како истиче ауторка, овај други тип читања одговара поетици постмодернистичких отворених текстова. Стога је тема петог поглавља, насловљеног *Критика читалачког одговора*, процес трансформације

читаоца у коаутора текста у постмодернизму. Бојанић Ђирковић наглашава да се од читаоца, који приступа постмодернистичком делу, очекује да уђе у интеракцију са текстом, да открива његова скривена значења и да од текстуалних фрагмената ствара ново дело. Ауторка истиче како је корак даље у тумачењу отишао Норман Холанд, изневши став да читалац не само што креира значење текста сходно свом емоционалном и интелектуалном потенцијалу већ истовремено открива и сопствени идентитет. Шесто поглавље бави се радом треће генерације чикашких реторичких теоретичара, чији су главни представници Џејмс Фелан и Питер Рабинович. Ауторка указује на то да је поље њиховог интересовања обухватало процес креирања значења, као и читаоачеве активности у интеракцији са текстом. Након тога представљени су појмови *уроњеног читалоца*, *најприродног читалоца* и *нечиталоца*.

Седмо поглавље, *Синтезе*, представља један од највећих доприноса монографије *Читалац у науци о књижевности*. Ауторка је осмислила табелу свих најважнијих концепата читалаца у методологији науке о књижевности, а који су у раду поменути; на тај начин, истакла је предности и допунила недостатке ранијих систематизација, усредсредивши се на читаоачеве активности приликом креирања значења текста, при чему су обухваћене и класичне и савремене теорије читања. Табела је структурисана помоћу умрежавања основних параметара – теоријског приступа и теоретичара који је тај приступ примењивао – са допунским као што су: 1. читалац у тексту, 2. значење у тексту, 3. читалац у интеракцији са текстом и следеће ауторских упутстава, 4. значење „између” дела и читаоца, 5. читалац-коаутор, 6. вантекстовни (стварни) читалац и 7. значење у читаоцу. Плусом или минусом означено је присуство, односно одсуство наведених допунских параметара у различитим теоријама читања, а њиховим комбиновањем добија се велики број типова читалаца. Дакле, оваквим детаљним табеларним приказом ауторка је успела да обједини резултате свог истраживања о теоријама читања. Како је на уводним страницама монографије наглашено да су теорије читања специфична дисперзивна дисциплина, која се опире смештању у методолошке оквире, може се сматрати да је поглављем *Синтезе* ауторка омогућила успостављање једног таквог оквира. Прегледно представивши најзначајније теоретичаре читања и њихове приступе, ауторка је установила и који су то чиниоци који утичу на формирање различитих концепата и типова читалаца. Имајући у виду то да је монографија *Читалац у науци о књижевности* понудила овакав језгровит преглед и пружила корисне смернице, може се закључити да су створени погодни услови за будућа истраживања у области теорија читања.

Осмо поглавље, *Апликативности посткласичних концепата читалаца*, тематски и садржајно повезује монографију и ауторкину докторску дисертацију под насловом *Типологија читалаца у романима Милорада Павића у контексту савремених теорија читања* (2018). У последњем поглављу, подељеном на пет потпоглавља, Бојанић Ђирковић приказује

на које се начине савремене теорије читања могу применити на романе Милорада Павића (*Унутрашња страна ветра*, *Друго тело*, *Вештачки младеж*). Ауторкино трагање за различитим концептима читалаца унутар наведених романа омогућило јој је на крају и конфигурисање типологије.

Монографија *Читалац у науци о књижевности* обухвата све најважније теорије читања и хронолошки излаже њихов развој. Иако је истакла како се не ради о кохерентној дисциплини и како је тешко одредити методолошки оквир теоријама читања, Мирјана Бојанић Ђирковић успела је да својим делом створи јединство и целовитост. Прецизним и детаљним образлагањем теорија читања на дијахронијском плану омогућено је праћење померања фокуса са аутора на читаоца и текст кроз историју. Предочене су развојне фазе, односно прекретнице које су теорије читања доживеле: феноменолошка теорија читања, теорија рецепције, реторичка теорија и критика читалачког одговора. Пронађени су одговори на питања постављена у уводу рада, па тако ауторка закључује да су теорије читања засноване у антици, а врхунац развоја доживеле 70-их година двадесетог века, као и то да су кључна питања, која су у домену њиховог интересовања, од антике до данас иста.

Примљен: 24. март 2022. године

Прихваћен: 1. новембар 2022. године